

Konu: **Kadim Diller ve Yazılar**

Yazı: **65**

Türkçenin Estetiği

Doç. Dr. Haluk BERKMEN

İnsanları hayvanlardan ayıran en önemli özellik dildir. Dillerin oluşumu konusu halen tam olarak açıklanmış bir konu değildir. Dünyada birçok dil grubu ve halen konuşulan 7105 dil vardır (1). Tüm bu dillerin üç kadim dil grubundan kaynaklandığını **1** sayılı **Kök Dil Arayışı ve Türkçe** başlıklı yazımda belirttim. Bu yazıda Türkçenin veya Türki dillerin yapısı üzerinde durmak istiyorum. Türkçenin iç ve dış yapısı incelendiğinde hem çok eski bir dil olduğu, hem de çok mantıklı, tutarlı olduğu görülecektir. İçyapıdan kasıt sözcüklerin içerdikleri anlam, dış yapıdan kasıt ise sözcüklerin biçimlenişi ve cümle içinde yerlerini alışları, yani sözdizimi kurallarıdır. Yani Türkçe hem öz hem de biçim olarak incelenmeye değer bir dildir.

Her dil birtakım sözdizimi kuralları içerir. Hiçbir dil kuralların şaşmazlığı bakımından Türkçe ile yarışamaz. Türkçemizde kural dışı yapılar son derece azdır. Türkçenin kurallarını inceleyen batılı dil bilimciler dilimizdeki kural şaşmazlığını öve öve bitiremezler. Turan dil grubunu savunan Alman dil bilimci **Max Müller** (1823-1900) :

“Türkçe grameri okumak bile bir zevktir. Kiplerdeki hünerli tarz, bütün çekimlerde hâkim olan kıyasılık, şekillerde baştan başa görülen bir saydamlık, dilde parıldayan insan zekâsının bu harika kudretini duyanları hayrete düşürmekten geri kalmaz” demiştir.

Sözünü ettiği özellikler Türkçenin dış yapısı ile ilgilidir. Ancak sözcüklerin taşıdıkları anlam incelendiğinde ayrı bir derinlik olduğunu da görmekteyiz.

Her dil bir iletişim aracı olarak seslerden yararlanır ve kulağa hitap eder. Eğer kulağa gelen sesler hoş ve dengeli (harmonik) iseler o dil estetik bir dildir. Dile ait bir tavır alınacak olursa öncelikle kulağa gelen seslere dikkat etmek gerekir. Estetik tavır, duyuşal temele dayalı ve güzelliğin algılanmasıyla ilgili bir bakıştır. **İsmail Tunalı**'ya göre (2):

“Estetik tavır, bireysel varlıkla, ya da tek tek /burada ve şimdide/ bulunan var olanla ilgilidir, genel kavramsal nesnelere değil.”

Bu tanımdan hareketle Türkçeyi ilk kullanan insanların (Ön-Türklerin) doğayı estetik bir tavırla yorumladıklarını söyleyebiliriz. Dünyayı anlamaya ve anladığını aktarmaya çalışan Asya insanı, önce tek heceli kök sözcükler üretmiş, zaman içinde bu kök sözcüklere takılar ekleyerek karmaşık kelimelerle cümleler kurmayı başarmıştır.

Türki dilleri üretenler bir yandan doğal seslerden yararlanmışlar değer yandan yeni sözcükler türetirken estetik ses uyumuna önem vermişlerdir. Kök sözcükler birincil şekillerdir. Kök

sözcüklerin temel kavramları içermeleri gerekir. Bu temel kavramlar gündelik yaşamda esas olan ve gündelik yaşamın parçası olarak karşımıza çıkan burada ve şimdi ile ilgili kavramlardır. Örneğin doğada görülen çeşitli oluşumlar (ay, su, göl, taş.), insan vücudunun uzuvları (el, kol, baş, göz...), canlı varlıklar (ana, ata, at, kuş, ayı, fil.....), bedenle ilgili eylemler (koş, al, gir, in, çık, gel, git....) ve kullandıkları nesnelere (ok, taş, yay, saz, ip,....) şeklinde temel kavramların tümü tek heceli kök sözcüklerdir.

Kök sözcüklere takılar ekleyerek oluşturulan yeni sözcükler ise ikincil kavramlar olarak karşımıza çıkar. Birincil kavramların kaynağı büyük çapta doğadır. Doğadaki sesleri yansıtarak Türkçede pek çok kök sözcük üretilmiştir. Bu sözcüklere **Ses Yansımali** sözcükler adı verilir.

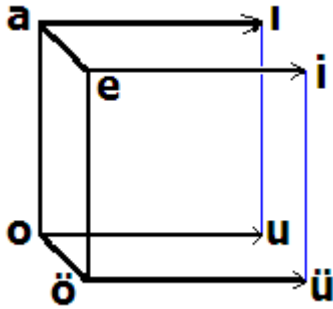
Hamza Zülfikar TÜRKÇE'DE SES YANSIMALI KELİMELEER adlı kitabında şöyle der (3):

"Ses yansımalarında en küçük biçimler olan birincil köklerden türlü genişletmeler ve türetmelerle yeni biçimler kurulurken yapıda karmaşık olmayan, kurallara bağlı bir işleyişin varlığı görülür."

Türkçede Ses Yansıması ve Ses Uyumu

Türkçede ses yansıması içeren birçok kök sözcük vardır. Birkaç örnek sunayım:

İki sert cisim birbirlerine çarpıştırılırsa ÇAK diye bir ses çıkar. Bu doğal sesteki bakın ne tür sözcükler üretmişlerdir atalarımız: **Çakar, Çakak, Çakaralmaz, Çak-çuk, Çak-çak, Çakıl, Çakıllı, Çakıllık, Çakı, Çakıldak, Çakıştır, Çakıltı, Çakmak, Çakır çukur, Çakırdaklı, Çakkadak, Çakmur, Çakırtı...vs.** Benzer şekilde bir iki cismi yaklaştırıp bitişirmek durumunda TAK sesi de çıkar. Bu kök sözcükten türeyen ikincil şekillere bir göz atalım: **Takı, Takıl, Takılatmak, Takılat, Takırdat, Takırtı, Takıntı, Takır, Takla, Tak tak kolu, Takaç, Takagan, Tak tuk etme, Takır tukur, Takılık, Takışık, Takunya, ...vs.**

Kök sözcüklerle takılar arasında estetik bir ses uyumu olduğuna dikkatinizi çekmek isterim. Kalın ve ince sesler içeren iki grup sesli harf, bir kübün iki yüzeyinde belirtilebilir. Ses uyumu Türkçenin sekiz adet sesli (ünlü) harfi arasında, yandaki şekilde okla belirtildiği gibi, a'dan ı'ya, e'den i'ye, o'dan u'ya ve ö'den ü'ye doğru tek yönlü olmaktadır. Ok ucunda ise geriye dönüş olmayıp sesli harf tekrar edilmektedir. Ancak bu kurallar yabancı kökenli sözcüklerin dilimize girişiyle bozulmuş, dilin asıl yapısı değişime uğramıştır.

Ses uyumuna örnekler: Geldi, sevdi, saydı, yazdı, kazdı, bildi, sildi, gitti, soydu, koydu, bozdu, gördü, sövdü, sürdü, süzdü, sıktı, sızdı, kızdı, sarı, koyu, boru, dolu, sıvı, bakım, takım, yıkım, doyum, birim, biçim, delik, çelik, demir.....vs.

Türkçedeki simetriler

Bir sözün bir-iki harfini değiştirip kafiyeli bir deyim üretmek hem anlam zenginliği yaratır hem de kulağa hoş gelir. Türkçeyi zenginleştiren bu tür ifadeler **Tekrar Simetrisi** içeren ve kulağa hoş gelen, estetik deyimlerdir.

Tekrar simetrisi içeren örnekler: Açık-saçık, aful-aful, çoluk-çocuk, kırık-çıkık, tek-tük, sere-serpe, karış-kuruş, yorgun-argin, akça-pakça, takır-tukur, peş-peşe, ard-arda...vs.

Her bir deyim sözcüklerin basit anlamından öteye daha derin ve geniş anlamlar içerirler. Birinci örnekte "**Açık-saçık bir kıyafet**" dediğimizde kıyafetin hem açık hem de dağınık, düzensiz ve göze hoş gelmeyen anlamlarını da ifade etmiş oluruz. Keza "**çoluk-çocuğa karıştı**" dediğimizde 'evlendi ve çocuklarıyla meşgul oluyor, başka iş yapmaya vakit bulamıyor' düşüncesini de ifade etmiş oluruz. Demek ki az sözle çok şey anlatmak Türkçenin bir özelliğidir. Büyük Anadolu bilgisi **Yunus Emre**:

**Az söz erin yüküdür, çok söz hayvan yüküdür,
Bilene bu söz yeter, sende cevher var ise.**

demmiştir. Ayrıca sözün değerini ve önemini belirten şu ifadesi dikkat çekicidir:

**Yunus bu sözleri çatar, sanki yağı bala katar,
Halka matahların satar, yükü gevherdir tuz değil.** (gevher = inci)

Bir dilin zenginliği dildeki sözcük sayısı ile değil, dilin ifade zenginliği ile ölçülmelidir. Türkçede tekrar simetrisi yanında zıt anlamlı sözcükleri birleştirerek **Karşıtlık Simetrisi** denebilecek deyimlerle ifade zenginliği üretilir.

Karşıtlık simetrisi içeren örnekler: Dosta-düşmana, er-geç, giren-çıkan, olur-olmaz, irili-ufaklı, gide-gele, aşağı-yukarı, bata-çık, önünde-sonunda, inişli-çıkışlı, sağa-sola, sağlı-sollu...vs. Burada ikinci sözcük birinci sözcüğün zıt anlamlısıdır. İki zıt anlamlı sözcükten yepyeni bir anlam üretilmiş oluyor. "Er-geç" ve "Önünde-sonunda" deyimleri "**bir şekilde ve mutlaka**" anlamlarını içeriyor. Karşıtlık simetrisi sayesinde, kullanılan sözcüklerden daha farklı anlamlar üretilerek dilin zenginleşmesi sağlanmıştır.

Estetik Bilmeceler

Türkçenin bir diğer estetik yanını bilmecelerde görürüz. Tekrar simetrisi ile şiirsel bir estetik içeren bilmece örnekleri (4):

Het dedim, hüt dedim, gel şuraya yat dedim. (süpürge)

**Hey havayı havayı, yüksek yapar yuvayı.
Kuyumcular dökemez, demirciler dövemez.** (örümcek)

**Ne idim ne idim samur kürklü bey idim.
Felek beni şaşırttı, külden küle düşürttü.** (kestane)

Uzun uzun yollardan bir acayip ses gelir. (mektup)

Kaynaklar:

- (1) <http://www.ethnologue.com/>
- (2) **Estetik**, İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, sayfa 28, 2007, İstanbul.
- (3) **Türkçe'de Ses Yansımaları Kelimeler**, Hamza Zülfikâr, Türk Dil Kurumu Yayını, sayı 628, sayfa 91, 1995, Ankara.
- (4) **Çankırı'dan Sözler**, Necati Asım Uslu, Çankırı Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı yayını, 2005, İstanbul.